

Чухрій І.В.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ ЧУЙНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті представлені результати емпіричного дослідження особливостей емоційної чуйності дітей дошкільного віку. Підібраний психодіагностичний комплекс методів для дослідження проблеми, висвітлено специфіку проведення методів із дітьми дошкільного віку.

За результатами дослідження було виокремлено рівні емоційної чуйності досліджуваних дошкільників: низький, середній та високий.

При низькому рівні емоції дошкільника не опосередковуються його ставленням до тих чи інших явищ; емоції невраховані, дитина легко збудлива. Дитина не розрізняє емоційні відтінки настрою оточуючих, не зважає на ставлення оточуючих. Дошкільник не може вибудувати причинно-наслідкові зв'язки у поведінці та мотивах. Не дає розгорнутих відповідей на запитання.

Середній рівень характеризується тим, що емоції дошкільника більш узагальнені, скеровані, усвідомлені; емоції підпорядковуються мотивам поведінки; дитина дає правильні відповіді на запитання, але не аргументує свій вибір. Має поверхневі знання про емоційні стани людини, в поведінці не завжди враховує інтереси оточуючих. В конфліктних ситуаціях акцентує увагу на власні бажання; не висловлює глибоких роздумів щодо моральності людини, не аналізує власну поведінку з точки зору інших людей.

При високому рівні дитина має бажання робити приємне близьким, шляхом надання допомоги, вияву уваги та піклування. Дошкільник помічає піклування про себе, виявляє бажання піклуватись про інших, формується почуття гордості за власну родину. Дитина розуміє, що всі люди різні, кожна людина важлива і особлива. Дитина виявляє інтерес до співрозмовників, аргументує власні судження, відстоює власні інтереси і поважає інтереси інших людей. Має поглиблені уявлення про позитивні і негативні риси характеру оточуючих, дитина підтримує бажання наслідувати позитивні зразки поведінки в громадських місцях. Дошкільник розуміє необхідність виходити з конфліктів під час ігор, спільної діяльності. Дитина здатна оцінювати себе з позиції інших людей. Володіє широким спектром термінів, позначаючих емоційні стани людини. Вміє визначити емоційний стан за мімікою, жестами, розуміє причинно-наслідкові зв'язки емоцій та поведінки.

Ключові слова: діти дошкільного віку, емоційна чуйність, емоції, психодіагностика, три-вожність, моральний вчинок.

Постановка проблеми. Перед Українською державою щоденно постають нові завдання, вирішення яких є важливою передумовою збереження психологічного та психічного здоров'я населення. Особливо вразливою категорію населення України у часи війни – є діти, так як негативні зовнішні чинники впливатимуть на особистість та їх психічний розвиток. Варто пригадати теорію представників психоаналітичного напрямку, у яких зазначається важливість перших п'яти років життя людини, що складають основу її психічного здоров'я (Дж. Болбі, М. Кляйн, З. Фрейд, А. Фрейд, Р. Шпіц [8; 9; 10; 11]).

Важливим завданням психологічної науки сьогодення є прогнозування та дослідження нега-

тивних емоційних утворень у дошкільників, для подальшого надання компетентної психологічної допомоги. Важливе значення у прогнозуванні негативних утворень та прогнозуванні психокорекційної роботи посідає проблема емоційної чуйності дошкільників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування емоційної сфери особистості та особливості розпізнання емоційного світу іншої людини дослідувалися у наукових роботах Т.Кириленко, О.Саннікової, Жень Чжун та інших [3; 4; 5]. Специфіка надання психологічної допомоги дітям дошкільного віку описана у науково-практичних здобутках, Бурсової, І. Карапузової, Я. Овсяннікова, І. Чухрій та інших [1; 6].

Завдання статті – дослідити специфіку емоційної чуйності дітей дошкільного віку для подальшого визначення векторів психокорекційного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження особливостей емоційної чуйності дітей дошкільного віку нами був підібраний психодіагностичний комплекс, що складається з наступних методик: тест «Розпізнавання емоцій»; метод «Сюжетні картинки»; методика «Поділи іграшки»; проективна методика «Обери обличчя» [2].

У дослідженні взяли участь 25 дітей у віці 5–6 років. Дослідження проводилося на базі закладів дошкільної освіти м. Вінниця.

Варто зазначити, що проведення психодіагностичного дослідження із дітьми дошкільного віку має свою специфіку. По перше, перед проведенням дослідження потрібно створити позитивний емоційний контакт із дитиною. Варто також зважати на те, що діти цього віку можуть втомлюватися і потрібно застосовувати вправи для відпочинку. Так як провідною діяльністю – є сюжетно-рольова гра, то і психодіагностичний інструментарій повинен складатися із ігрових завдань. І основне при діагностиці, психологічній допомозі, навчанні та вихованні дошкільників – це постійне емоційне підкріплення. Дитини не повинно складатися враження, що вона помилилася, взагалі при психодіагностичній роботі помилок не існує. Обов'язково потрібно подякувати дитині за виконані завдання.

За допомогою представленого психодіагностичного комплексу методик було отримано результати дослідження, що представлені у описі далі по тексту статті.

У результаті проведення тесту «Розпізнавання емоцій» було виявлено значну частину досліджуваних дошкільників, які отримали низькі показники за зазначеною методикою (40%). Тобто, у дошкільному віці не всі діти можуть розрізняти емоційний стан іншої людини, мотиви її поведінки, та вплив емоційного стану на поведінку людини.

За результатами проведеної методики «Сюжетні картинки» можна відзначити середній рівень емоційної обізнаності дошкільників. Більшість дітей змогли дати оцінку вчинку, зображеного на картинці, орієнтуючись на зображені емоції. Більшість відповідей була правильною на ті запитання, де детально було зображено дію, або сюжет. Дошкільники свої відповіді супроводжували ситуаціями з власного досвіду.

На першій картинці було представлено зображення, де один хлопчик ділиться іграшкою

з іншим. Всі діти, які брали участь у дослідженні (100%) відповіли, що на першій картинці зображений хороший вчинок, 72% дітей дали розгорнуту відповідь на картинку, оцінили ситуації відповідно до встановлених норм поведінки в колективі та сім'ї. 28% дітей дали коротку відповідь, ніяк не пояснивши свій вибір.

На другому зображенні діти не можуть поділитися іграшкою, кожен тягне її в свій бік. 60% дітей дали засуджуючу оцінку вчинку, зображеному на другій картинці. Діти емоційно відреагували на поганий вчинок і змогли пояснити причину свого засудження. 40% дітей просто назвали вчинок поганим без обґрунтування. Всі дошкільники змогли по сюжету, міміці зображених дітей визначити поганий вчинок і назвали можливі вчинки, які можуть погасити конфлікт і вирішити спірну ситуацію.

На третьому зображенні дівчинка ділиться цукерками з подругами. 80% дітей вважають, що поведінка, зображена на третій картинці є хорошою, оскільки вони помітили позитивні, радісні емоції на обличчі зображених героїв. 12% дітей віднесли третю картинку до поганої поведінки, оскільки побачили в сюжеті задібність. 8% дітей не змогли дати відповідь на запитання.

На наступній картці зображено результати риболовлі дітей. 80% дітей сказали, що четверта картинка демонструє хороший вчинок. Одна дитина зауважила, що це хороший вчинок, якщо він був з дозволу дорослих. 16% дітей не змогли дати відповідь на запитання, з причини того, що на картинці не було однозначного сюжету і діти вагались з вибором. 4% дітей визначили четверте зображення як поганий вчинок через те, що діти вбивають рибу і забирають її від своєї родини – що свідчить про високий рівень емпатії.

На п'яту картинку, де зображений замріяний хлопчик під час заняття, діти відповіли неоднозначно. 40% дошкільників стверджували, що поведінка хлопчика є позитивною, при чому одна дитина зауважила, що хлопчик мріє або молиться. 16% дітей співвіднесли сюжет як погану поведінку. 44% дітей не змогли дати відповідь на запитання. Для дошкільників сюжет з яскраво не вираженими емоціями виявився важким для розуміння поведінки героя.

На шостій картці зображено, те як хлопчик відчиняє двері для дівчинки, яка несе валізи із магазину. 72% дітей сказали, що на шостій картинці зображений хороший вчинок. Деякі дошкільники почали обдумувати вчинок з точки зору зображеної дівчинки, деякі – зі сторони хлопчика. Але більшість дітей аргументували свій вибір в сторону

позитивної поведінки, як проявлення умаги та допомоги хлопчика до дівчинки, що свідчить про поглинання дітьми вже в дошкільному віці норм суспільної поведінки та гендерних відмінностей у поведінці. 18% дітей співвіднесли вчинок як поганий, не давши ніяких аргументів щодо вибору, 10% дітей не змогли дати відповідь на запитання.

На наступному зображенні представлено як один хлопчик вихваляється результатами риболовлі перед іншим. На сьоме запитання діти відповіли майже однозначно, 92% дітей побачили на картинці негативні емоції і віднесли їх до поганої поведінки, 8% не змогли дати відповідь на запитання.

На восьмому зображенні представлений хлопчик, який займається аплікацією. 84% дітей назвали сюжет на восьмій картинці позитивною поведінкою – діти припустили, що хлопчик робить виріб для своєї родини. 10% дітей не змогли дати відповідь на запитання, 6% дітей зауважили, що на картинці поганий вчинок, бо хлопчик нічого не робить, або сумує. Діти робили висновки опираючись на свої відчуття, власний досвід, емоційний стан.

На зображенні представлено дівчинку, яка йде до школи. На дев'яту сюжетну картинку 88% дітей відповіли, що бачать позитивну поведінку, при чому 90% з цих дітей зауважили, що дівчинка йде в школу. Це свідчить про вплив навчальної діяльності на емоційний фон дошкільників. 12% дітей не дали відповідь на запитання.

88% дітей назвали поведінку на десятій картинці позитивною – діти припустили, що на картинці зображене святкування. 8% дітей побачили на картинці жадібність і назвали поведінку негативною. 4% дітей не дали відповідь на запитання.

Для моральних норм характерно те, що вони формують такий спосіб поведінки, який дошкільники висловлюють у формі: «Не можна ображати маленьких», «не можна битися» і т.д. Тобто, діти констатують, що можна робити, а що ні. Про сформованість розуміння моральних норм можна говорити лише у тому випадку, якщо дитина пояснює, чому потрібно поводитись.

Оцінивши отримані результати за методикою «Сюжетні картинки» було виявлено різні рівні моральної обізнаності та емоційних реакцій на певні ситуації. 28% опитаних дітей обґрунтовували свій вибір, емоційні реакції були адекватні, яскраві, відповіді супроводжувались мімікою, жестикуляціями. 32% дітей правильно розклали картинку, змогли обґрунтувати свій вибір, емоції були виражені слабо. 28% дошкільників правильно розклали картинку, але не змогли дати

пояснення своєму вибору, емоції були слабо виражені. 12% опитаних дітей отримали неправильно розклали картинку, емоції були відсутні.

Результат дослідження свідчить про те, що діти сприймають цілісно емоційну і поведінкову складову людини. Ті сюжетні картинки, які не зображали емоцій були важкі для трактування дітям. Найкращі результати були на тих картинках, де чітко можна були відділити позитивні і негативні емоції, відповідно і діти відрізняли поведінку зображених героїв. Дошкільники вживають слова, що позначають моральні якості та їх антиподи (добрий-злий, ввічливий-грубий і т.д.), але пов'язують їх з конкретними ситуаціями з власного досвіду, що пояснюється з конкретною образністю дитячого мислення. У реальному житті дитина проявляє спроби здійснити моральні дії та вирішувати конфлікти використовуючи емоційну спрямованість на оточуючих.

Досліджуючи поведінковий компонент етичного розвитку ми застосовували методику «Поділи іграшки», що призначена для дослідження поведінки дитини в ситуаціях морального вибору. Для трьох учасників гри ми пропонували п'ять предметів (ляльки для дівчат, автомобілі для хлопчиків).

Оцінка результату тесту – якщо собі залишає три іграшки, а іншим учасникам по одній означає, що моральний вибір зроблено неправильно. Якщо собі залишає менше іграшок – моральний вибір зроблено правильно.

За результатами проведеної методики 28% дошкільників обрали одну іграшку собі, по дві іншим учасникам. 40% дошкільників обрали три іграшки собі, по одній іншим. 28% опитаних дітей непорівну розсортували іграшки на користь собі, не давши одному учаснику ніякої. 4% дітей забрали всі іграшки собі.

Ми можемо зробити висновок, що 72% опитаних дошкільників зробили неправильний моральний вчинок, 28% – неправильний вчинок.

В ході бесіди ми з'ясували, що діти не вважають правильним віддавати іграшки, якщо вони не хочуть цього робити, деякі діти відповіли, що дадуть іншим учасникам ці іграшки після того, як самі пограються. Дошкільники, які зробили правильний моральний вчинок випромінювали радісні позитивні емоції. На запитання «Що ти відчуваєш, коли ділишся іграшками з іншими?» діти відповідали, що вони радіють, що можуть комусь дати іграшки, їм весело, не соромно, бо вони щедрі. Дошкільники, які зробили неправильний моральний вчинок відчували байдужість, їх емоційний стан був напружений, міміка була

скута, невиражена. Стан дітей був у дисонансі власних бажань не ділитись і обізнаності у тому, що не можна бути жадібним і не бажанні бути покараним за жадібність.

Отже, можна зробити висновок, що дошкільники оперують моральними поняттями і категоріями, почутими і вивченими від батьків та вихователів, але на практиці не завжди застосовують ці поняття. Діти відчувають сором і провину за неправильні вчинки і випромінюють радісні емоції, коли знають, що вчинили добре.

Дані численних досліджень свідчать про те, що тривожність дітей дошкільного віку є поширеним явищем. Негативні емоції відіграють важливу біологічну роль як сигнал тривоги, небезпеки для організму, який триває до тих пір, поки небезпека буде не усунена. Протягом тривалого часу цей стан формує різноманітні психосоматичні розлади.

Тривога є основним негативним емоційним станом людини. Розрізняють тривогу як емоційний процес, та тривожність як особистісну властивість людини, що їй основним чинником дезадаптованості людини [6; 7; 9]. Визначення особливостей переживання тривожності дітей дошкільного віку може вказати на специфіку їх адаптованості чи дезадаптованості. Наявність тривожності у дітей потребує застосування психокорекційного впливу та психологічної роботи із сім'єю дитини. Варто зазначити, що підвищенні показники тривоги можуть вказувати на переживання великої кількості страхів та надмірну психічну напругу, що призводитиме до психосоматичних розладів.

В процесі дослідження «Обери обличчя» ми визначали індекс тривожності дошкільників. Результати показали, що 8% дітей мають низький рівень тривожності, 64% старших дошкільників мають середній рівень тривожності, 28% дітей мають високий рівень тривожності. Підвищена тривожність свідчить про недостатньо хорошу емоційну пристосованість, адаптованість до життєвих ситуацій, соціальних взаємин.

По завершенню дослідження за результатами чотирьох завдань ми визначили рівні прояву емоційної чуйності кожної дитини.

Було виокремлено рівні емоційної чуйності досліджуваних дошкільників:

Низький рівень. Емоції дошкільника не опосередковуються його ставленням до тих чи інших явищ; емоції неврайновані, дитина легко збуд-

лива. Дитина не розрізняє емоційні відтінки настрою оточуючих, не зважає на ставлення оточуючих. Дошкільник не може вибудувати причинно-наслідкові зв'язки у поведінці та мотивах. Не дає розгорнутих відповідей на запитання.

Середній рівень. Емоції старшого дошкільника більш узагальнені, скеровані, усвідомлені; емоції підпорядковуються мотивам поведінки; дитина дає правильні відповіді на запитання, але не аргументує свій вибір. Має поверхневі знання про емоційні стани людини, в поведінці не завжди враховує інтереси оточуючих. В конфліктних ситуаціях акцентує увагу на власні бажання; не висловлює глибоких роздумів щодо моральності людини, не аналізує власну поведінку з точки зору інших людей.

Високий рівень. Дитина має бажання робити приємне близьким, шляхом надання допомоги, вияву уваги та піклування. Дошкільник помічає піклування про себе, виявляє бажання піклуватись про інших, формується почуття гордості за власну родину. Дитина розуміє, що всі люди різні, кожна людина важлива і особлива. Дитина виявляє інтерес до співрозмовників, аргументує власні судження, відстоює власні інтереси і поважає інтереси інших людей. Має поглиблені уявлення про позитивні і негативні риси характеру оточуючих, дитина підтримує бажання наслідувати позитивні зразки поведінки в громадських місцях. Дошкільник розуміє необхідність виходити з конфліктів під час ігор, спільної діяльності. Дитина здатна оцінювати себе з позиції інших людей. Володіє широким спектром термінів, позначаючих емоційні стани людини. Вміє визначити емоційний стан за мімікою, жестами, розуміє причинно-наслідкові зв'язки емоцій та поведінки.

Висновки. За результатами дослідження було визначено специфіку емоційної чуйності дітей дошкільного віку, що узагальнено у межах низького, середнього та високого її рівнів. Діти з низьким та середнім рівнем емоційної чуйності потребують залучення до психологічних груп розвитку, або індивідуальної психологічної роботи з психологом закладу дошкільної освіти, так як зниження емоційної чуйності може бути ознакою психологічного захисту на складні життєві обставини, чи наслідком впливу військових дій. Для гармонійного формування особистості дитині необхідно надати всі можливі умови, що сприятимуть розвитку емоційної сфери без виникнення негативних утворень.

Список літератури:

1. Бурсова С.С. Адаптація дитини до умов дошкільного навчального закладу як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Вип. 1. Полтава, 2011. С. 49–53.
2. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика : навчально-методичний посібник. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 227 с
3. Кириленко Т. Емоційна сфера особистості: вектори вивчення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2018. Том 1. № 8. С. 26–30.
4. Саннікова О. П. Системний аналіз адаптивності особистості : монографія / Ольга Павловна Саннікова, Оксана Владимировна Кузнецова. Одеса : ВМВ, 2017. 392 с.
5. Саннікова О., Жень Чжун. Суб'єктивні уявлення про особливості емоційного світу іншої людини. *Наука і освіта*, 2018. № 9–10. С. 106–110.
6. Чухрій І.В. Вікове консультування: навчальний посібник. Вінниця : ВДПУ, 2019. 178 с.
7. Чухрій І.В. Психологічна допомога сім'ям, які виховують дітей з функціональними обмеженнями. Розвиток особистості майбутнього психолога в умовах трансформації суспільства : монографія / В.І. Шахов, О.М. Паламарчук [та ін.]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 223–240.
8. Bowlby J. Pathological mourning and childhood mourning. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1963. 11. P. 500–541.
9. Freud S. Standard Edition. 1915. Vol. XIV. P. 273–289.
10. Klein R. H., Schermer V. L. Group Psychotherapy for Psychological Trauma. New York ; London : The Guilford press, 2000.
11. Spitz R.A. Hospitalism: an inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *The psychoanalytic Study of the Child*. 1945. 1. P. 53–74.

Chukhrii I.V. STUDY OF THE FEATURES OF THE EMOTIONAL SENSITIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

The article presents the results of an empirical study of the features of emotional sensitivity of preschool children. A psychodiagnostic complex of methods for investigating the problem is selected, the specifics of conducting workshops with preschool children are highlighted.

According to the results of the study, the levels of emotional sensitivity of the studied preschoolers were distinguished: low, medium and high. At a low level, the preschooler's emotions are not mediated by his attitude to certain phenomena; emotions are unbalanced, the child is easily excitable. The child does not distinguish the emotional nuances of the mood of others, does not pay attention to the attitude of others. A preschooler cannot make out cause-and-effect relationships in behavior and motives. Does not give detailed answers to questions. The average level is characterized by the fact that the emotions of an older preschooler are more generalized, directed, and aware; emotions are subject to the motives of behavior; the child gives correct answers to the questions, but does not justify his choice. He has a superficial knowledge of the emotional states of a person, in his behavior he does not always take into account the interests of others. In conflict situations, he focuses on his own desires; does not express deep thoughts about human morality, does not analyze his own behavior from the point of view of other people.

At a high level, the child has a desire to do something pleasant for loved ones, by providing help, showing attention and care. A preschooler notices self-care, shows a desire to care for others, and develops a sense of pride for his own family. The child understands that all people are different, each person is important and special. The child shows interest in interlocutors, argues his own judgments, defends his own interests and respects the interests of other people. Has in-depth ideas about the positive and negative character traits of others, the child supports the desire to imitate positive examples of behavior in public places. A preschooler understands the need to resolve conflicts during games and joint activities. The child is able to evaluate himself from the position of other people. Has a wide range of terms denoting emotional states of a person. Can determine the emotional state by facial expressions and gestures, understands the cause-and-effect relationships of emotions and behavior.

Key words: children of preschool age, emotional sensitivity, emotions, psychodiagnosis, anxiety, moral act.